

moralno strogega krščanskega okolja z močnim pridihom nemške zavrte agresivnosti in klasičnega antisemitizma. Poliakova kot avtorja mnogih del o židovski zgodovini odlikuje koncizno pisanje, smisel za prava razmerja in težo dogodkov ter prijeten slog. Za kompleksno, vendar ne prepodrobno poznavanje množičnega genocida nad Židi v času nacizma je obravnavana knjiga velikega pomena.

Janez Peršič

Dalla guerra fascista al campo di sterminio della Risiera (Od fašistične vojne do uničevalnega taborišča v Rižarni) Friuli – Venezia Giulia 1940 – 1945

V drugem zvezku zbirke „Quaderni della Resistenza“, ki jo izdaja Deželni odbor ANPI za Furlanijo–Julijsko krajino je 1973 izšel sestavek z gornjim naslovom. Izšel je v sodelovanju z Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli e Venezia Giulia, avtorji sestavka pa niso navedeni.

Sestavek vsebuje sedemnajst poglavij. V prvih avtorji pojasnjujejo današnjemu rodu vzroke nastanka fašizma. Navajajo razloge, zaradi katerih antifašisti okrog leta 1920 niso znali ali utegnili reagirati. Nedvomno drži, da je proletariat izgubil Gramscija, najbolj temeljitega teoretika antifašizma. To vprašanje posebej aplicirajo na Julijsko krajino, kar je za nas najbolj zanimivo. Priznavajo brez zadržkov nacionalno zatiranje in naštevajo prve borce proti fašizmu na oblasti, med katerimi so bili v prvih vrstah komunisti. Posebej omenjajo tiste, ki o se borili v Španiji in Franciji. Ne pozabljajo na organizacijo TIGR, iz katere so delno izvirali prvi revolucionarji. Naštevajo potem tudi Gortana in žrtve tržaškega procesa leta 1941. Pri tem uporabljajo, kot je navedeno v opombi št. 6, tudi jugoslovanske vire.

Posebno pozornost posvečajo napadu na staro Jugoslavijo. (Poglavje 2) Omenjajo Roatto in njegov ukaz za interniranje prebivalcev na zasedenem teritoriju. Dokazujejo, kako je bila Mussolinijeva „vzporedna vojna“ na Balkanu neuspešna, saj se je kljub njej razvilo partizanstvo. Avtorji s tem priznavajo tudi prvenstvo slovenskih partizanov na področju tedanje goriške in tržaške ter reške pokrajine. Enako odkrito pojasnjujejo svojim sonarodnjakom resnico o taboriščih (predvsem o Rabu) in smešijo misli glavnega urednika Rina Alessija pri dnevniku „Il Piccolo“, ki je napovedal „rimski red“ zaslužjenim ljudstvom onstran italijanske meje. Omenjajo, kako je tržaški prefekt Tamburini leta 1942 predlagal uporabo bojnega strupa iperita v boju proti partizanom. Javnosti odkrivajo zločine, ki jih je zakrivil reški prefekt nad prebivalstvom v okolici Kastava. Posebno poglavje posvečajo delovanju „posebnega inšpektorata javne varnosti“ (i.s.P.S) ki je bil ustanovljen le v Julijski krajini in ki je zakrivil številne zločine.

Slovenski zgodovinar se mora upreti ugotovitvi avtorjev, da so se Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine dokončno obrnili proti Italiji šele po njeni kapitulaciji in da je bil fašizem tisti, ki je s svojo dvajsetletno politiko nasilja zakrivil izgubo ozemlja s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Mi vemo, da so bili naši ljudje stoodstotno za odcepitev od Italije in za priključitev k Jugoslaviji že leta 1919.

Bolj srečno roko imajo avtorji pri opisu „goriške fronte“. Za enoten nastop in kot vodilno silo odpora priznavajo Slovence, pa tudi Hrvate v Istri. Pravilno opisujejo vzroke za ustanovitev in razvoj nacistične „Adriatisches Kuestenland“, pri čemer se sklicujejo tudi na delo T. Ferenca in razne slovenske vire. Namen te upravne in vojaške ureditve je

bil zatreti po vojaški in politični strani odpor Slovencev, Hrvatov in Italijanov v Julijski krajini. Kot dokaz navajajo veliki pokol v Lipi 1944. Omenjajo vlogo našega 9. korpusa in svobodnih ozemelj v Furlaniji in Kamiji. Antifašisti so onemogočili nacifašistično „normalizacijo“ tega ozemlja.

Kljub skromnemu obsegu sestavka so avtorji v relativno zadovoljivem obsegu osvetlili delovanje Odila Globocnika. Omenjajo njegova prizadevanja za „prevoznost cest v Istri“. Za nadaljnje oblike terorja in uničevanja antifasistov je pomemben prihod Christiana Wirtha in policijskih „ekspertov“ za genocide s Poljskega. Njihovo dejavnost bi bilo vredno posebej preučiti tako z naše (nekaj je pisal T. Ferenc v nadaljevanjih v reviji Borec — št. 3,4,5 ter 6,7 1974) kot z italijanske strani.

Opisujejo tudi, kako so se tržaški kapitalisti (Coceani, Cosulich itd.) postavili na stran Rainerja in njegovih načrtov za priključitev tega ozemlja nemškemu Reichu: Tja jih je gnal silen strah pred „slovensko komunistično nevarnostjo“. Menim, da bi temu poglavju posebno mi Jugoslavlani morali posvetiti še večjo pozornost. Sicer pa to za tržaške nacionaliste delikatno vprašanje obravnavajo objektivno in dovolj dokumentirano kljub pomanjkanju prostora v brošuri.

S takšnim prikazom privedejo avtorji bralce v 15. poglavju k taborišču v stari Rižarni pri Sv. Soboti (S. Sabba). Avtorji omenjajo zapore in krematorij, kjer naj bi našlo smrt najmanj 4.000 do 5.000 ljudi. Po ugotovitvah T. Ferencja bi jih moralo biti znatno več. Italijanski avtorji samo nakazujejo, da je krematorij utegnil začeti delovati pred junijem 1944. Med izjavami prič naštevajo številne Slovence in Hrvate.

Zvezek in sestavek v njem je namenjen v prvi vrsti Italijanom. Avtorji izkazujejo v njem veliko dobre volje, ker se ne branijo naših virov. V tem je njegov pomen tudi za naše zgodovinopisce. Avtorji poskušajo pridobiti na svojo stran čimveč javnega mnenja, da bi razkrili fašiste in ljudi, ki so se zgovarjali na nevarnost „slovanskega komunizma“. Kljub premajhnemu upoštevanju naslova — kajti zelo malo omenjajo taborišče v Rižarni — so avtorji dosegli svoj namen: mobilizirali so javnost za proces proti nacistom in s tem proti domačim fašistom. Niso razpolagali z zadostnim prostorom, saj obsega brošura komaj 60 strani, toda s stališča zgodovinarja bi se morali bolj poglobiti v bistvo raznih vprašanj in biti bolj precizni. Tako niso glede terorja nacistične policije in njenih pomagačev uporabili ugotovitev naše komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Res je, da smo bili tudi mi pri ugotavljanju Wirthove vloge precej kasni (glej T. Ferenc; Borec 3,4,5,6-7), vendar bi bilo treba v večji meri upoštevati relativno številne dokumente, ki so javnosti že na razpolago. Večkrat so avtorji tudi površni. Tako se glede Wirthove vloge zadovoljijo le z izjavo esesovca Konrada Morgen-a na Nuerenberškem procesu, ki jo navaja v svoji knjigi italijanski zgodovinar E. Collotti. V tej izjavi se Wirthu pripisuje predvsem vloga pri skrbi za varnost cest na partizanskem teritoriju v Istri. T. Ferenc pa v svojem sestavku o C. Wirthu (Borec 3-7 1974) citira po raznih virih, da so bili oddelki SS, organizirani v Einsatz Kommando, tisti, ki so nadzirali velike prometne poti . . . izvrševali so racije v hišah in posestvih Židov, vzpostavljali „delovna taborišča“ itd. C. Wirth je bil z Globočnikovim poveljem določen za zavarovalnega komandanta za cesto Trst—Reka šele maja 1944. Na tej cesti so ga partizani 26. maja 1944 ubili.

Takšnih in sličnih podatkov v brošuri sicer ne najdemo, njena vrednost je torej le v splošnem pregledu dogodkov, ki se v glavnem skladajo z ugotovitvami iz drugih virov.

Nada Kobal